

УДК 821.161.2.09–343

Мітракова О. О.,

аспірант кафедри української літератури та компаративістики,
Бердянський державний педагогічний університет
oksnew@gmail.com

ОРФЕЙ У РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА

Анотація

Творчість тракійського співця Орфея і його напівміфічна постать часто досліджувалась та використовувалася у роботах українських письменників. Іван Франко часто звертався до нащаддя античних поетів, займався перекладами та аналізом текстів і приділив увагу постаті Орфея. Для сучасників сам І.Я.Франко асоціювався з тракійським поетом. Леся Українка присвятила свій твір “Орфееве чудо” Івану Франку, а Микола Вороний у вірші “Іван Франко” порівняв із Орфеєм самого Івана Яковича. У праці “Деяко про Орфея та приписувані йому твори” Іван Франко детально аналізує фігуру Орфея та згадки у міфах, творах. Образ Орфея Іван Франко використовує і у власній поетичній творчості. Збірка “Зів’яле листя” змальовує закоханого співця. Образ Орфея як загубленого співця та нещасного закоханого простежується у творах збірки.

Ключові слова: міф, Орфей, Іван Франко, творчість

Summary

The oeuvre of Trakai poet Orpheus and his semi-mythic figure was often analysed and used in the works of Ukrainian writers. Ivan Franko often turned to the heritage of ancient poets. He translated and analysed texts and paid a lot of attention to the figure of Orpheus. Contemporaries associated Ivan Franko with a Trakai poet. Lesya Ukrainka dedicated her work “Orpheus miracle” to Ivan Franko, and Mikolay Voronii compared Ivan Franko with Orpheus in his poem “Ivan Franko”. In the work “Something about Orpheus and the works attributed to him”, Ivan Franko analyzed the figure of Orpheus and references about poet in myths, works. Ivan Franko also used the image of Orpheus his own poetic creativity. Collection “Faded leaves” depicts a singer in love. The image of Orpheus as a lost singer and unfortunate lover is traced in his poetry.

Key words: Orpheus, myth, Ivan Franko, oeuvre

Традиційні образи часто використовуються письменниками в найрізноманітніших трактуваннях. Саме оригінальне прочитання традиційного в текстах і привертає увагу літературознавців.

На композиційному та образному рівнях світового письменства існують сюжети, образи і мотиви, які з певною закономірністю повторюються в літературах різних часів і народів, кожного разу набуваючи актуального сучасного звучання. Ці групи творів, образи та сюжети стали традиційними і сприймаються як своєрідний комплекс загальнолюдських, соціально-політичних, ідеологічних і морально-психологічних проблем. Подібні сюжети та образи в структурі художнього твору допомагають моделювати й осмислювати процеси сучасності в літературі [7, 323]. Поміж традиційних сюжетів та образів

літературознавці виокремлюють групу образів, які за походженням належать до античної міфології, серед таких і образ Орфея.

Образ Орфея, як символ співця, традиційно привертав увагу багатьох літературознавців. Як зазначає Надія Колошук, серед літературознавців стосовно архетипу Орфея в модерній культурі немає єдності.[5] За концепцією М. Моклиці, архетип Орфея – лише один із дванадцяти “психологічних типів”, котрі в сукупності є палітрою психології модерного Митця, й один із трьох різновидів-“псевдонімів” Символіста (Сальєрі – Христос – Орфей) [6]. Книгу одного з російських дослідників і перекладачів західних літератур А. Карельського про австрійську літературу ХХ ст. названо “Метаморфози Орфея”, у ній представлено творчість найвизначніших австрійських митців цієї епохи [4].

Леся Українка у зрілому віці звертається до образу Орфея. Дослідники не приділяли особливої уваги творові “Орфееве чудо” Лесі Українки. Легенда “Орфееве чудо” стала складовою триптиху, присвяченого 40-річчю письменницької діяльності Івана Франка. У своєму листі до Франка 1903 року, надісланому з Сан Ремо (за десять років до написання твору), Леся Українка переповідає сюжети майбутнього триптиху, присвяченого Франку: легенду про в'язня, про тавматургів і, найголовніше, про розтрату і марнування таланту, про дітовбивство українських поетів, які “скручують голови” своїм творчим задумам на користь громадської рутини: “Ви сказали, що дійсно мусили “скрутити голову” планові через незалежні від Вас причини: “умови моєї роботи... умови мого життя... умови нашої сцени...” Що я могла на те сказати? Але мені було жаль того плану із скрученою головою, як чогось рідного” [9, 13].

Відома посвята до сорокаріччя Франка також є у Миколи Вороного у поезії, названій на честь ювіляра. Микола Вороний у вірші “Іван Франко” порівняв із Орфеєм самого Івана Яковича. Франко згаданий як борець, співець, що веде за собою народ. Вороний прирівнює митця до божественного посланця, пророка :

В 40-літній ювілей його подвижницької праці
Іван Франко — трибун народний,
Пророк-ватаг, ратай-співець
І громадянин благородний...
Як той Орфей, герой рапсодний,
Він з неба віщий посланець! [1, 268].

Із античним божеським пантеоном малий Іван Франко знайомиться ще у школі, а знання із слов'янської міфології дає серйозніша, жива, правдива, безпосередня школа – життя [3]. Визначальним фактором появи міфологічних елементів у творчості письменника, безперечно, був народноколективний, генетично закладений досвід (про що він скаже у своєму трактаті “Із секретів поетичної творчості”), скарбницю якого Франко-фольклорист поглиблює протягом усього життя науковими студіями фольклорних творів і етнографічною дослідницькою роботою.

Учений вивчає і систематизує величезний фольклорний матеріал (казки, легенди, загадки, приказки, апокрифи тощо), який містить численні міфологічні релікти. Це та невеличка спроба, стверджує І. Франко, що дає можливість ґрунтовніше “осягнути дух первісних народних уявлень і вірувань” [11, 318], а фольклорні пам’ятки – “це таємниче джерело, яке віками живило народну творчість і яке ще й сьогодні не перестає постачати нашій інтелігентній свідомості свого живлющого змісту” [11, 318]. Іван Франко не тільки теоретично осмислює ідею прояву міфологічного, архетипного, несвідомого елемента у процесі художнього творення, а й активно втілює її на практиці. Т. Гундорова наголошує на принципах якогось особливого культурно-історичного універсалізму у Франковій творчості різних періодів, акцентує наскрізне прагнення письменника виробити двоєдиний культурний код свого письма – органічно-національний та загальноєвропейський [2].

Іван Франко неодноразово звертався до образу співця Орфея, досліджував у літературознавчих працях та втілював вічний образ у своїх творах, був талановитим перекладачем поезії та драматургії стародавньої Греції й Риму. У перекладацькому доробку митця “Антигона”, “Електра”, “Едіп-цар”, “Едіп у Колоні” Софокла, дві пісні з “Одіссеї” Гомера, гомерівські гімни, поезія Гесіода, фрагменти з комедій Арістофана “Хмари” й “Жаби”, антологія античної поезії (понад 40 авторів), поезія Лукреція Кара й Вергілія Марона, Горація Флакка й Овідія Назона [8].

Дослідження Івана Франка про відлуння грецької та латинської літератур в українському письменстві, про Орфея, Солона, Алкея, Сафо й Овідія Назона заслуговують на особливу увагу, вони написані на підставі детального вивчення творчості поетів, з урахуванням європейської критичної думки. У цих працях віддзеркалюється власне ставлення письменника до античних творів, їх авторів, часто подано нетрадиційну оцінку досліджуваному [8]. Так Іван Франко у праці “Відгуки грецької й латинської літератур в українському письменстві” описує безперервний процес літературної традиції від Русі і до Котляревського та Шашкевича [13].

У праці “Де що про Орфея та приписувані йому твори” Іван Франко детально аналізує фігуру Орфея та згадки у міфах, творах. Опис версій походження та смерті, намагання хронологізації та упорядкування окремих творів, присвячених Орфею, дає змогу у подальшому опиратися на ґрунтовну працю при дослідженні образу співця. Звернення до найвідомішого міфу про Орфея та його дружину Еврідіку має важливу роль у зазначеній праці. Розповідь про подорож до царства мертвих – це відправна точка в минуле та майбутнє Орфея, тобто умовно часова пряма ділиться на до і після для дослідника. Народження, творчість, подорож до пекла, творчість, смерть – ключові моменти життя Орфея, головні факти

на які спирається не тільки Франко, але й попередники. Детально аналізує Франко і згадки про Орфея у творах, що описують подорожі аргонавтів. Співставлення поем та оповідань дає змогу порівняти роль Орфея у різних творах, те, як він взаємодіє з іншими персонажами, і скласти панораму характеру героя та його життєвого шляху.

Творчість Орфея Іван Франко характеризує, опираючись на тексти, що дійшли до нього та його сучасників та приходять до висновку, що деякі твори не можна вважати оригінальними, оскільки доказів авторства Орфея чи згадок не залишилося. Іван Франко у праці “Дещо про Орфея та приписувані йому твори” також згадує і про орфічну секту, яка могла сфальсифікувати літературні набутки Орфея, але не підтверджує і не спростовує цю думку: “Майже ніщо з тих писань не дійшло до нас, зате дійшли з іменем Орфея три віршовані праці; “Поема про аргонавтів”, у 1384 гекзаметрах, “Гімни” (всіх 88) і “Поема про каміння” у 86 рядках. Нічого з тих творів неможна признати за твір Орфея, та коли гімни, колись високо цінені, треба признати пізніми виплодами орфічної секти, позбавленими всякої поетичної вартості, а вживаними хіба при їх таємничих обрядах, а “Поєму про каміння” віднести ще до пізнішого часу, з третього або четвертого віку по Хр(исту), до поеми про аргонавтів, на мою думку, треба поставитися зовсім інакше” [12, 85].

Зіставлення гомерівських та орфічних гімнів розкриває відмінності між ними. Романтичність та поетичність, притаманна співцю, віддзеркалюється в гімнах: “В орфеївських гімнах маємо щось дуже відмінне від гомерівських. Коли в гомерівських, особливо просторих, таких як до Аполлона, Гермеса, Деметри та Діоніса, панує епічний стиль у дусі Гомера та Гесіода та змальовано сцени з незвичайним реалізмом, орфеївські гімни – справжні гімни, похвальні пісні, без властивого змісту, заповнені майже самими епітетами та просьбами” [12, 96].

Цікавим та важливим для дослідників орфічної традиції є реєстр того, що, згідно з гімнами, повинні приносити в жертву божествам. Реєстр відповідає номерам гімнів, але боги та божества сплітаються з абстрактними ідеями. Особливістю гімнів є відсутність жертвоприношення звірів, металу, грошей: “Як приналежність орфічних обрядів, вони характеризуються надто тим, що майже при кождім із них зазначено, що член, звертаючись до даного божества, повинен принести йому в жертву, звичайно, речі малої вартості: кадило, пахощі, насіння тощо” [12, 93]. Франка-перекладача зацікавив орфічний гімн “До природи”, що відрізнявся від інших пантеїстичним настроєм, передрікаючи християнську традицію [12, 101].

Античні образи мають свою специфічну природу, яка насичує твір таємничістю, величчю та відчуттям міфу, який водночас і близький, і далекий. Зрозумілість та невичерпність античних міфів дозволяє змінювати різні маски образів під свій особистий стиль та тематику

творів. Античні образи, залучені в образну систему того чи іншого письменника, одразу привертають увагу літературознавців.

Образ Орфея Іван Франко використовує і у власній поетичній творчості. Збірка “Зів’яле листя” змальовує закоханого співця:

“Душа безсмертна! Жить віковічно їй!
Жорстока думка, дика фантазія,
Лойоли гідна і Торквемади!
Серце холоне і тьмиться розум.

Носити вічно в серці лице твоє,
І знать, що з другим зв’язана вічно ти,
І бачить з ним тебе й томиться —
Ох, навіть рай мені пеклом стане!” [10, 171]

Образ Орфея як загубленого співця та нещасного закоханого простежується у цій поезії. “Душа безсмертна! Жить віковічно їй!”, поезія з третього жмутку описує почуття сильної людини, приреченої на самотність. Згадка про рай та пекло нагадує читачу про подорож до античного пекла і нещасливий фінал міфу про Орфея та Еврідіку.

Міф про закоханих також легко читається у поезії з другого жмутку “Зів’ялого листя” під назвою “Що щастя? Се ж ілюзія...”:

Я хтів зловить тебе, ось-ось,
Та враз опали крила:
З тобою жить не довелось,
Без тебе жить несила.

З тобою жить — важка лежить
Завада поміж нами;
Без тебе жить — весь вік тужить
І днями, і ночами.

Нехай ти тіль, що гине десь,
Мана, луда — одначе
Чому ж без тебе серце рвесь,
Душа болить і плаче?” [10, 150].

Нерозривними у цьому творі Івана Франка є образи Орфея та Еврідіки. Тіль Еврідіки ніби тільки-но вислизнула з обіймів Орфея і читач чує монолог співця, який прощається зі своєю коханою.

Образ Орфея у творах Івана Франка не має відтінку національного та революційного героїзму, а стає більш ліричним, романтичним. Біль та скорботу за втраченою другою половиною Франко описує у кожній поезії по-різному, але історія Орфея та Еврідіки, вічний сюжет трагічного кохання розкриває поезія “Що щастя? Се ж ілюзія...”.

Отже, античний образ Орфея асоціюється з Іваном Франком, пов’язаний з його творчістю та біографією. Міфічний образ співця І. Франко використовував у творах та досліджував у критичних працях, що стало фундаментом для подальшого вивчення орфичної традиції. Іван Франко урізноманітнив погляди на образ Орфея, розкрив грані

традиційного образу: борець, нещасний закоханий, загублений творець, музикант та поет античності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вороний М. Іван Франко. В 40-літній ювілей його подвижницької праці : [вірш] / Микола Вороний // 1913. – Т. 63. – С. 268.
2. Гундорова Т. Франко не Каменяр. – Мельбурн, 1996. (Рецензії: Journal of Ukrainian Studies. – 1997. – V.22. – № 1–2. – С. 205; Wiener Slavistisches Jahrbuch. – Wien. – 1998. – Band 44. – С. 229–231).
3. Дронь К. І. Міфологізм у художній прозі Івана Франка [імагологічний аспект] : [монографія] / К. І. Дронь ; НАН України, Ін-т І. Франка. – К. : Наук. думка, 2013. – 240 с. – (Наук. кн. (Молоді вчені)).
4. Карельский А. В. Метаморфозы Орфея: Беседы по истории западных литератур. Вып. 2 : Хрупкая лира. Лекции и статьи по австрийской литературе XX века / А. В. Карельский ; сост. Э. В. Венгерова. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1999. – 303 с.
5. Колошук Н. Г. Орфей та Нарцис у парі, або Модерн крізь призму архетипних образів еґо-тексту / Н. Г. Колошук // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки ; [редкол. : В. Ф. Давидюк та ін.]. – Луцьк, 2011. – № 13 : Філологічні науки : Літературознавство. – С. 64–71.
6. Моклиця М. В. Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика : монографія / Марія Моклиця. – [2-ге вид., переробл. і доповн.]. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 390 с.
7. Нямцу А. Е. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования) : монографія / Анатолий Евгеньевич Нямцу. – Черновцы : Рута, 2007. – 520 с.
8. Турган О. Рецепція античності в українській літературі (діахронічний аспект) / О. Турган // Філологічні семінари. – 2013. – Вип. 16. – С. 72–81. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fils_2013_16_11
9. Українка Леся. Зібрання творів у 12 томах / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. XII. – 696 с.
10. Франко І. Зібр. творів : у 50 т / І. Я. Франко. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 2.
11. Франко І. Зібр. творів : у 50 т / І. Я. Франко. – К. : Наукова думка, 1979. – Т. 28.
12. Франко І. Дещо про Орфея та приписувані йому твори / І. Я. Франко // Франко І. Я. Зібр. творів : у 50 т. – Т. 9. – К., 1981.
13. Франко І. Я. Відгуки грецької і латинської літератур в українському письменстві / І. Я. Франко // Франко І. Я. Зібр. творів : у 50 т. – Т. 30. – К., 1981.

Стаття надійшла до редакції 24 листопада 2017 року